

Eski Uygurlarda *ög bitig* Üzerine

Juten Oda
(Toyohashi)

Bugünkü Çin'e bağlı Doğu Türkistan'da Turfan ve civarında bulunan bölgeden bize çok sayıda Eski Uygur Türkçesinin metni ulaşmıştır. Bunların içerisinde hukuk vesikalarına âit araştırmaları Uygur-Türklerinin kullanmış olduğu tâbirleri ilk defa inceleyen Dr. Rahmeti Arat olmuştur. Arat "Eski Türkçe hukuk vesikalarını, bugünkü kullanılışlarına göre, sened, makbuz, mukavele v.b. şeklinde, hukûkî kıymetleri bakımından da ayrı bir tasnife tâbi tutmak mümkündür. Bâzan vesikalarda bunların hukukî durumları ayrıca belirtilmiştir. Burada kullanılan tâbirler şunlardır:" (Arat 1964:14) demiş ve *baş bitig*, *çin bitig*, *idiş [ıdış] bitig*, *öng [ög] bitig*, *vuçung (buçung) bitig*, *yantut (yanut bitig)* gibi tâbirler üzerine kısa ama özgün bir incelemede bulunmuştur.

Gerçekten toprak veya köle alım-satım sözleşmelerinin, gümüş veya buğday v.b. için borç senetlerinin nasıl kullanılmış olduğunun bilinmesi gerekir. Ben, P. Zieme, H. Umemura ve T. Moriyasu ile beraber müteveffa N. Yamada'nın anıtsal çalışmasını yayıma hazırlamak için çalıştım. Bu çalışma "*Uiguru-bun keiyaku-monjo shüsei (Sammlung uigurischer Kontrakte)*" adıyla 3 cilt olarak çıkmıştır (Osaka 1993). Ayrıca bir yazımda da *baş bitig*, *idiş [ıdış] bitig* tâbirlerine değindim (Oda 1991). Bu konuyla ilgili olarak *baş bitig*'in kökeni için tam aynı anlamı taşıyan Çince *yuánquan* (元券) kelimesinin kullanılmış olduğunu M. Arakawa belirtmiştir (1994: 117). Bu tâbir alım-satım sözleşmeleri için kullanılmakla birlikte *öng [ög] bitig*'in senetlerle ilişkili olması gerekir.

Daha o dönemler Arat'ın, Radloff-Malov'un yayını içerisinde bulunan *öng bitig* için, "Bunun metnin aslı ile bir daha karşılaştırılması gerekir." (Arat 1964, s. 15) diye not düştüğünü görüyoruz. Fakat *öng bitig* (*previous(?) document*) tâbiri, daha sonra Clauson'ın sözlüğü içine alınmış olduğundan kimse okunuşu ve anlamlandırılışı konusunda şüpheye

düşmedi. Yamada' nın asıl metne bakarak *ög* diye not etmesine Moriyasu rastlamış, bize de gösterdi. Ona göre aslen *öng* değilmiş, gerçekten de fotoğrafa göre, Malov gibi *ong* okumak mümkünse de Yamada gibi *ög* okumak daha doğru olacaktır. Dikkat edilmesi gereken bunun *ög bitigi* olması gerektiği ve “ana senedi” olarak anlamlandırılmasıdır.

Yamada'nın çıkarmış olan vesikalardan Ot.RY 2734 [Lo19] metninde okunmayan bir kelimeyi de *ög* (?) olarak okuduk.

Yamada'nın “Kontrakte”, 2. cilt içerisinde yer alan borç sözleşmelerinden [Lo19] (Ot.Ry. 2734) metni şudur:

Lo19 (Ot.Ry. 2734)

- 1 bars yıl altınc ay iki otuz-qa manga yigädmiş
- 2 -kä tüş-kä üür krgäk bolup · čanaq-ta vaptsa tu-
- 3 -nung küri-si üzä · iki sıy üür altım · yangi-ta
- 4 arqalıq tüş-i birlä köni birürmän. birginčä yoqbar
- 5 bolsar-män oylum gaysung köni birzün · tanuq baçay
- 6 tanuq qumaru · bu tamya biz ikägü-nüng ol män vapdso tu bitidim
- 7 v yigädmiş-ning
- 8 v *ög* (?) bitigi

Çeviri

(Ön yüz) Kaplan yıl(ının) altıncı ay(ının) yirmi ikinci gününde.
 Bana Yigedmiş'e *üyük* gerek olup Çanak'tan Vaptso Tu(tung'un)
 ‘küri’ (kile) ölçğinde 2 *şiy* *üyük* aldım.
 [Son baharın] yeni (günlerin)de faizi ile eksiksiz veriyorum.
 verene kadar yok olursam,
 oğlum Kaysung eksiksiz versin.
 Şahit: Baçak. Şahit: Kumaru.
 Bu damga bizim ikimizindir. Ben Vaptso Tu yazdım.

(Arka yüz) Yigedmiş'in ana bitigi

Açıklama:

Bu senet borç sözleşmeleri için örnektir. Yaprığın arka tarafındaki “Yigedmiş'in ana bitigi” çok önemli bir eklenti olsa gerek. Bundan başka örnek yok olursa da, alım-satım sözleşmelerinde olduğu gibi senedin sahibinin kendi eliyle yazılmış olduğu düşünülür. Ön tarafındaki yazmaya göre bambaşka bir eldendir, yani bu senedin sahibi olan Çanak'ın kendisi

yazmış olmalıdır. Yamada'nın izahatına göre yazma katlanmış olan kağıt üzerinde yazılmışsa da bugün için eskimiş, kesilmiş ve okunaksız hale gelmiştir; ancak biz böyle de okunabileceğini düşündük.

İkinci belge

Mi06 (USp 48)

- 1 it yıl ikinti ay toquz yangıqa män
- 2 qanturmış toy<r>il · kädire-kä birmiş asıry-lıy
- 3 biş stır kümüş-üg tükäl altım ög
- 4 bitigi · yoq bolmiş-qa buçung bitig
- 5 birdim ·kin öngtün · ög bitigi
- 6 ünsär · yorımzun buçung bolzun.
- 7 tanuq yanga ba<r> s tanuq buyançuq
- 8 bu tmıya män qanturmış toy<r>il-niing'ol

Çeviri

Köpek yıl(ının) ikinci ay(ının) dokuzuncu gününde.
Ben Kanturmuş Togrıl, Kedire'ye vermiş (olduğum)
faizli beş stır gümüşü tamamen aldım.
Ana bitigi kaybolduğu için "Vuçung" senedi verdim.
Sonra(ki bir) zamanda ana bitigi (meydana) çıkarsa,
geçerli olmasun. "Vuçung" olsun.
Şahit: Yanga Bars. Şahit: Buyançuq.
Bu damga ben Kanturmuş Togrıl'ındır.

Açıklama:

Ana bitigini, yani alış-veriş sözleşmesini kaybetmiş olan Kanturmuş Togrıl, bunun yerine Kedire'ye "vuçung" senedi vermiştir. Alış-veriş sözleşmesinin borç alan tarafından yazılmış ve damgalanmış olması, bu senedin borç veren tarafına verilmesine ve borç alanın sonra borcunu tamamen kapatmasıyla alış-veriş sözleşmesinin, yani ana bitiginin geri verilmesi gerekir.

Üçüncü belge, 3Kr. 31a: USp 112 [Mi 07]

Mi07 (Kr. 31a: USp 112)

- 1 qoyn yıl çxşput ay ygrmi-kä män yuqa
- 2 basa toy<r>il-niing sävig bürt bilä-
- 3 -ki çam-lıy ädgü quturul-mış olar bilä

- 4 biçig qilip *birmiş* asiγ-lry kümüş-
 5 -tin basa toγ<r>il-niņg basiγ-qa tæg-
 6 -miř säkiz sitir kümüş-üg män yuqa
 7 altim ög bitigin titp basa toγ<r>il-
 8 -qa čamim yoq öřgä on-luq-larinta
 9 čamim üřülmäyü-kä ög bitigin
 10 birmätim tanuq T(.) MW (.) Y tanuq bulat
 11 bu tamya man yuqa-niņg ol

Çeviri

Koyun yıl(ı) Çaxşapat ay(ının) yirmisinde.

Ben Yuka, Basa Toğrıl'ın Sevig Bürt ile davalı (olurum).

Edgü (ve) Kuturulmuş'la bitig yapıp, verdikleri faizli gümüşten

Basa Toğrıl'ın basig (=vergi?)ına yetişmiş olan (hesap olarak) 8 sitir gümüşünü, ben Yuka aldım.

Ana bitiginden vazgeçince, Basa Toğrıl (la olan) davam düştü.

(Ayrıca) diğer onluklarında davam (daha) kesilmeyeceği için,

ana bitigini vermedim. Şahit: T.mw.y., Şahit: Bulat

Bu damga ben Yuka'nındır.

Açıklama:

Buradaki *ana bitigi* Yuka ile Onluklar arasında yapılmış olan alış-veriş sözleşmesidir. Şüphesiz Yuka borç vermekte, Onluklar da borç almaktadır. Onluklar tarafından bir *ana bitigi* yazılmış, damgalanmış ve Yuka'ya verilmiştir. Böylece de iki taraf arasında dava konusu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak Onluklardan Basa Toğrıl ile borç kapanmış, ancak ötekilerle dava devam etmiştir. Bu nedenle ana bitigi Onluklara verilmemiştir. Bunlar arasında anlaşılması güç bir cümle vardır: ① män yuqa basa toγ<r>il-niņg sävig bürt bilä-ki čam-liγ ② ädgü quturul-miř olar bilä biğig qilip ③ *birmiş* asiγ-lry kümüş-tin basa toγ<r>il-niņg basiγ-qa tæg-miř ④ säkiz sitir kümüş-üg män yuqa altim.

① *män yuqa basa toγ<r>il-niņg sävig bürt bilä-ki čam-liγ* <Ben Yuka, Basa Toğrıl'ın Sevig Bürt ile davalı olurum>: Bu satırlar “män ozmiş toγrıl inim basa toγrıl biläki aliř veriş” (Mi04: 2-3) ile karşılaştırılmalıdır. *bilä* (=birlä)+ *ki*'deki +*ki* ise aitlik bildiren +*ki* olmalıdır.

② *ädgü quturul-miř olar bilä biğig qilip* <Edgü (ve) Kuturulmuş, onlarla bitig yapıp>: Bunun “qıtay yalavač ıp olar üzkinda” <Kıtay Yalavaç (ve)

Alp Turmuş, onlar önünde> (Mi04: 4-5) ile, “olar” <onlar>dan önce çoğul kişi adları geliyor. Yoksa Radloff’un okuduğu gibi, *ädgü quturulmiş* kişi adı değil de bir cümlemsi olarak “(davadan) iyice kurtulmuş (olduğundan)” diye düşünülebilir mi?

③ *birmiş asıylıy kümüştin basa toy<r>ilning basıyqa tægmiş* <verdik(leri) gümüş faizinden Basa Togrıl’ın basıg (=vergi?)ına yetişmiş olan>: “*basıy*” bir tür vergidir, ama buradaki cümlemsi pek iyi anlaşılamamaktadır. Herhalde bu senedin yapılış sebebinden söz edilecektir.

④ *säkiz sitir kümüşüg män yuqa altım* <(hesap olarak) 8 *sıtır* gümüşü, ben Yuka aldım>: Burada makbuzun manası var.

Bundan sonraki önemli deyimler şudur: *ög bitigin tüp*” <ana bitiginden vazgeçip> ve “*ög bitigin birmätim*” <ana bitigini (geri) vermedim>. Yuka ve Basa Togrıl arasında gerçekten borç alış-veriş işi bittiği için Yuka’nın ana bitig’de yazılan borçtan vazgeçtiği belirtilmektedir. Gerçekte *ana bitig*’in bir tane olduğunu yukarıda söylemiştim. Yalnız Basa Togrıl’ı Onluklarından ayırmak için “*tüt(i)p*” <vazgeçip, terk edip> diye okumak mümkün müdür?

Dördüncü belge:

Mi18 (TM 229, U 5251: USp 5)

- 1 yılan yıl arm ay tört otuz-qa män umar
- 2 ikägü taşiq baş-ındaqı{ta} yarım tirini yarım torqu-ni
- 3 turı-tün alıp ög biçig-i yoq bolmiş üçün
- 4 tudup turyu yanut bitig birtimiz song biçig
- 5 ünsär vuçung bolup yorımazun tanuq torçı
- 6 tanuq bürlüg qy-a bu nişan biz balaq umar ikägü-
- 7 -ning ol män qınquda ikägü<kä> inçgä ayığıp bitidim

Çeviri:

Yılan yıl(ı) birinci ay(ın) yirmi dörd(ünde).

Ben Balak (ve) Umar ikimiz de Taşık’ın başındaki yarım deriyi ve yarım ipeği Turı’dan aldık.

(Ama) ana bitigi kayb olduğu için elinde tutacağı yanut bitig verdik. Son(ra) bitig (meydana) çıkarsa, ‘vuçung’ olup geçerli olmasın.

Şahit: Torçı. Şahit: Bürlüg Qya.

Bu imza biz Balak ve Umar ikimizindir.

Bu Kinkudu ikisine inceden inceye sorup yazdım.

Açıklama:

Taşık ile Turı arasında gerçekleşen alışveriş [Mi 19]'a göre, Taşık “kaçıp çekip gittiği için” onun yerini tutan Turı borçlu nesneyi Balak ile Umar'a geri vermiştir. Buna karşı Balak ile Umar'ın *ana bitigi*'ni kaybettiği için onlar Turı'ya *yanut bitigi* yazıp vermişlerdir. *Yanut bitig* nedir? Bunun benzeri olarak 'yantut' kelimesi var. Örneğin “yandut biçig birürmân' <yantut bitig (= sened)i veriyorum>, “borluq-ni yandurup birürmân” <bağı (geri) döndürüp veriyorum>. Bu senet bağı sahibine (bağını) geri döndürüp vermek için sahibine vermiştir. Buna karşı söz konusu olan *yanut bitig* borç veren kimseye ödünç nesnenin geri dönüp geldiğini gösteren bir makbuz yerinedir. Belki sadece 'vuçung' bitig denemiyor, sebebi henüz ödünç nesnenin yarısının geri dönmüş olması olabilir. Gerçekten *yanut bitig* ve *yantut bitig* arasında bir fark olduğu kanısındayım.

Kaynaklar:

- Arat 1964: Arat, R., “Eski Türk hukuk vesikaları.” *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 65:1: 11-77, -6 pls. (*Türk Kültürü Araştırmaları* 1, Ankara , 1964 5-53, -7pls.)
- Arakawa 1994: M. Arakawa, (Review) 「山田信夫著 『ウイグル文契約文書集成』 I, II, II.」
『Shigaku-zasshi』 103-8: 109-119.
- Clauson 1972: Clauson, G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford, xlviii+989p. [ED].
- Oda1991: Oda , J., “On *baş bitig*, *'ydyš bitig* and *çin bitig*: Notes of the Uighur Documents Related to a Person named Turı.” *Türk Dilleri Araştırmaları* 1991, Ankara: 37-46.
- Radloff 1928: Radloff, W., *Uigurische Sprachdenkmäler. Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S.Malov herausgegeben*. Leningrad, VIII+305p., +3 pls. (Rep. Osnabrück 1972) [USp]